

dr hab. Małgorzata Czerwińska, prof. UZ

Uniwersytet Zielonogórski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Filozofii i Nauk Społecznych
INSTYTUT BADAŃ
INFORMACJI I KOMUNIKACJI
ul. Władysława Bojarskiego 1, 87-100 Toruń
tel./fax 56 611 44 15
(2210)

wpływ. 30 CZE. 2022

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Wołczyńskiej pt.: „Książka jako polisensoryczna forma komunikacji ze szczególnym uwzględnieniem dotykowej książki brajlowskiej”.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Instytut Badań Informacji i Komunikacji. Toruń 2022, 411 s.

Promotor: prof. dr hab. Marzena Świgoń

Dzieje książki, jej materialno-wydawnicze przeobrażenia, specyfika zmian w jej obiegu społecznym i funkcjach komunikacyjnych cieszą się niezmiennym zainteresowaniem bibliologów i informatologów, czego dowodzi bogaty dorobek piśmienniczy nauk bibliologicznych (obecnie: nauki o komunikacji społecznej i mediach). Przedmiotem badań bibliologicznych i pedagogicznych objęto również alternatywne materiały czytelnicze, w tym adresowane do osób z niepełnosprawnością wzroku, ich dzieje, formy, funkcje i obieg społeczny – co potwierdzają stosunkowo liczne zagraniczne i polskie publikacje monograficzne, artykuły naukowe, hasła w wydawnictwach informacyjnych – ogłaszane w obrębie nauk bibliologicznych, jak i pedagogicznych (tyflogicznych).

Badania nad wydawnictwami dla osób z niepełnosprawnością wzroku, różnorodnością ich funkcji i miejscem w komunikacji społecznej wymagają interdyscyplinarnego podejścia: bibliologicznego, informatologicznego, medioznawczego i tyflogicznego.

Podejście takie stara się reprezentować w wymiarze teoretyczno-opisowym i empirycznym oraz działań praktycznych rozprawa doktorska Pani mgr Anny Wołczyńskiej.

Przedłożona do ponownej recenzji dysertacja doktorska składa się z 6 rozdziałów, uzupełnionych materiałem wprowadzającym (wstęp, zakończenie), materiałem uzupełniającym tekst główny (przypisy dolne - głównie bibliograficzne), materiałem informacyjno-pomocniczym (spis treści, streszczenie i słowa kluczowe w j. polskim i angielskim, spis ilustracji, spis tabel), bibliografią.

Zamierzeniem Autorki jest dokonanie analizy porównawczej książki tradycyjnej typograficznie (tzw. czarnodrukowej) i książki wydanej w systemie L. Braille'a (tzw. Brajlowskiej), uwzględniając postać materialną, sposób przekazu i odbioru słowa pisanego i materiału graficznego – czego nie można uznać za oryginalny, nowatorski zamysł badawczy. Ciekawym i nieczęsto

eksplorowanym zagadnieniem (zwłaszcza w odniesieniu do książki czarnodrukowej) jest natomiast spojrzenie na książkę z perspektywy znaczenia zmysłów w jej użytkowaniu.

Wzmiankowaną analizą, wypełniającą część teoretyczną (eksploracyjno-opisową) dysertacji, przeprowadzaną w przeważającej mierze w oparciu o dobrze znaną w naukach bibliologicznych i tyflogicznych literaturę przedmiotu, objęto konstrukcję techniczną (format, oprawa, papier), kompozycję typograficzną, specyfikę pisma łacińskiego i systemu Braille'a, warsztat pisarzy widzących i z dysfunkcją wzroku, szatę graficzną i techniki jej przygotowywania, problematykę czytelnictwa, typologii czytelników, specyfikę procesu czytania wzrokowego i dotykowego, terapeutyczne funkcje książki. Przywołano również nieobce naukom tyflogicznym zjawiska dermoptyki i synestezji (wyobrażeń surogatowych).

W rozdziałach części badawczej (empirycznej) zaprezentowano i poddano analizie trzy książki dotykowe, wykonane przez Autorkę dysertacji. Dokonano ponadto analizy wybranych książek w wersji czarnodrukowej, brajlowskiej i dźwiękowej, opierając się na koncepcji 9 porządków książki wg R. Cybulskiego, uwzględniając ich walory polisensoryczne (komunikaty sensoryczne).

Ponowna, wnikliwa lektura przedłożonej rozprawy, pozwala dostrzec dokonaną przez Autorkę korektę merytoryczną i formalną – zgodnie z uwagami zawartymi w poprzedniej recenzji. Niestety, również i w tej wersji pracy Autorka nie ustrzegła się błędów merytorycznych, metodologicznych i formalnych.

Nadal kontrowersję budzi tytuł rozprawy - Użycie w nim nieprawidłowego terminu: „dotykowa książka brajlowska”. Zawarta w rozdz. 1.1. próba wyjaśnienia użycia takiego sformułowania jest nieprzekonująca. Kierując się przyjętym przez Autorkę tokiem myślenia, trafniejsze byłoby użycie ogólnego określenia „Książka dla niewidomych” lub bardziej szczegółowo: „książka brajlowska i obrazkowa książka dotykowa lub książka brajlowska z ilustracją wypukłą”. Podkreślam zatem, że badacza (także na poziomie doktoratu) obowiązuje znajomość i stosowanie terminologii naukowej, właściwej dla objętej badaniami dziedziny. Niedopuszczalne jest np. sformułowanie: „Nie dziwi zatem fakt, że zdecydowanie bardziej popularną formą wydawnictw brajlowskich są książki mówione i elektroniczne...” (s. 72).

W porównaniu z wersją poprzednią, wersja obecnie recenzowana odznacza się wyższym poziomem logiczności struktury, co sygnalizuje już spis treści. Rozważyć tu jednak można ewentualność zgromadzenia w jednym rozdziale/podrozdziale informacji odnoszących się do specyfiki poznawczego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością wzroku, co zapobiegłoby ich rozproszeniu w różnych miejscach pracy, a tym samym uchroniło tekst od powtórzeń.

We Wstępie pracy, gdzie zaprezentowano przedmiot i cel badań oraz strukturę rozprawy,

celowe byłoby również umieszczenie wyjaśnień odnoszących się do metodologii badań (tezy badawcze dla części teoretycznej i badawczej, metody, techniki, narzędzia badawcze).

Część eksploracyjno-opisowa (czyli teoretyczna) zawiera 4 rozdziały, zredagowane przede wszystkim na podstawie literatury przedmiotu, metodą analizy opisowo-krytycznej źródeł.

Trafnym merytorycznie i metodologicznie rozwiązaniem okazał się rozdz. 1. – Książki i zmysły – zagadnienia wprowadzające (s. 19-57) – podający definicje, pojęcia, koncepcje książki dla widzących i niewidomych, omawiający genezę, rozwój, współczesną działalność wydawniczą, techniczne aspekty druku książki brajlowskiej oraz specyfikę niepełnosprawności wzroku.

Rozdział 2 – Forma i funkcja (s. 58-123) – rozważa kwestie: formatu, oprawy i konstrukcji, papieru, kompozycji typograficznej – w odniesieniu do książki czarnodrukowej i brajlowskiej, wskazując na różnice i podobieństwa. Dyskusyjną jest zasadność tak dużej szczegółowości w przedstawianiu podjętych zagadnień, np. odnoszących się do historii opraw, papieru itd.

Rozdział 3. – Słowo i obraz (s. 124-214) obejmuje tematykę alfabetu i pisma, narzędzi pisarskich, ilustracji książkowej - w odniesieniu do użytkowników widzących i z niepełnosprawnością wzroku. Słusznym merytorycznie jest omówienie przez Autorkę w odrębnych podrozdziałach zagadnień: tyflografiki, zasad tworzenia i adaptacji ilustracji dotykowych, tworzenia i czytania rysunku wypukłego. Omówione w tym rozdziale zagadnienia specyfiki dotyku, percepcji koloru, zjawiska dermoptyki i synestezji powinny być raczej treścią rozdziału odnoszącego się do specyfiki procesów poznawczych człowieka, w tym z niepełnosprawnością wzroku. Podobnie jak w rozdziale 2, dyskusyjne pozostaje tak szczegółowe przedstawianie niektórych zagadnień – tu np. ilustracji książkowej, jej rozwoju i wytwarzania.

Należy w tym miejscu, w myśl naukowej rzetelności, sprostować zawartą w podrozdz. poświęconemu narzędziom pisarskim – informację: „Trudności takie wspomina także ociemniały publicysta i prozaik Michał Kaziów, który oprócz pomocy lektora korzystał także z magnetofonu i maszyny brajlowskiej obsługiwanej stopami” (s. 154). Faktem biograficznym jest obsługa nożna zestawu magnetofonów; z maszyny brajlowskiej M. Kaziów nie korzystał.

Rozdział 4. – Tekst i terapia (s. 215-281) – poświęcono zagadnieniom czytania i czytelnictwa oraz biblioterapii. Słusznym merytorycznie jest tu omówienie, wykorzystując ustalenia tyflopsychologii i tyflopedagogiki, zagadnienia specyfiki czytania dotykowego. Tematyka podrozdz. 4.3. odnosi się do procesu czytania z punktu widzenia specyfiki procesów poznawczych – co skłania do refleksji nad zasadnością umieszczenia tych treści w tym miejscu pracy.

W refleksji nad biblioterapią niewidomych (podrozdz. 4.4.) wskazane jest wyraźne rozgraniczenie postępowania biblioterapeutycznego wobec osób z niepełnosprawnością wzroku od obsługi

bibliotecznej i promowania czytelnictwa tych osób oraz zagadnienia ich dostępu do informacji. Przywoływana tu aktywność S. Machowiaka w OSW w Owińskach nie jest biblioterapią w prawidłowym jej rozumieniu.

Część empiryczno-badawcza (s. 283-382) – zawiera w dwóch rozdziałach badania własne Doktorantki, wraz z ich podstawami metodologicznymi (cel i przedmiot badań, tezy i procedury badawcze, metoda, technika i narzędzia badawcze), prezentacją pozyskanego materiału badawczego i wnioskami z badań.

W rozdziale 5. – Opis i analiza książek dotykowych własnego autorstwa (s. 283-299) - Doktorantka zaprezentowała 3 książki, które zakwalifikować można do książek brajlo-drukowych i obrazkowych książek dotykowych, adresowane do dzieci w wieku wczesnoszkolnym i młodzieży z niepełnosprawnością wzroku. Analiza tych materiałów pozbawiona jest usystematyzowanych odniesień do omówionych w części teoretycznej rozprawy zasad tworzenia ilustracji wypukłych – przez co wartość naukowa tej części badań własnych jest niska, a zasadność prezentacji tych książek budzi wątpliwość. Książki autorstwa Doktorantki bez wątpienia są oryginalnym, niepowtarzalnym produktem, świadczącym o Jej kreatywności, ale sama aktywność tego typu nie jest pomysłem nowatorskim; amatorskie wytwarzanie „książeczek dla niewidomych dzieci” jest aktywnością podejmowaną przez różne środowiska i grupy społeczne, o czym pisała Doktorantka w części teoretycznej pracy.

Rozdział 6. – Badania empiryczne (s. 300-382) – prezentuje badania komparatystyczne trzech tytułów książkowych w wersji czarnodrukowej, brajlowskiej i dźwiękowej, wydanych na przestrzeni lat 1980-2019 – w oparciu o koncepcję 9 porządków książki, uzupełnionych o tzw. Komunikaty sensoryczne. Zamysł badawczy Autorki (obrana koncepcja, tezy i procedury badawcze, narzędzie badawcze, umożliwiające kategoryzację informacji, skala słownych wskaźników /mierniki jakości/ charakteryzujących zależności występujące w poszczególnych kategoriach, sposób przedstawienia wyników badań) – jest rozwiązaniem oryginalnym, stanowiącym bezsporną wartość rozprawy. Doktorantka nieprecyzyjnie określiła metodę, technikę i narzędzie badawcze. Uściślając, Doktorantka posłużyła się metodą porównawczą, metodą analizy dokumentów, przynależnymi do niej technikami analizy jakościowej, ilościowej i formalnej. Stąd też narzędziem badawczym nie jest arkusz obserwacji, a arkusz analizy. Uściślenia wymaga również użyte przez Autorkę określenie „domena badań jakościowych” – prawidłowo: „strategia badań jakościowych”.

Ze szczególnym uznaniem przyjąć należy obrany przez Doktorantkę model prezentowania wyników badań, obejmujący dla każdego wydawnictwa zwarte: raport opisowy z badań, aneks do raportu i arkusze obserwacji (właściwiej – analizy) w postaci tabel. Na szacunek zasługuje

rzetelność i konsekwencja w realizacji obranego modelu przedstawiania materiału badawczego.

Pozwoliło to Doktorantce na wyprowadzenie trafnych wniosków badawczych, odnoszących się do zasadniczych i znaczących różnic oraz zasadniczych podobieństw między książką czarnodrukową, brajlowską i dźwiękową. Interesujące są również konkluzje odnoszące się do polisensorycznego odbioru wzmiankowanych publikacji (podrozdz. 6.4.3.).

Zakończenie (s. 383-391) – zawiera potwierdzenie trafności przyjętych dla części teoretycznej i badawczej założeń i tez oraz skrótowe odniesienie się do podjętych w pracy zagadnień, często mające charakter powtórzeń zawartych w pracy myśli – co wydaje się zbędne. Cenne natomiast są wyprowadzone z badań postulaty badawcze, ze wskazaniem na konieczność prowadzenia naukowych dociekań w duchu poszukiwania podobieństw, a nie różnic w funkcjonowaniu osób widzących i niepełnosprawnych wzrokowo, także w obszarze kontaktu ze słowem pisanym i mówionym.

Autorka, niestety, nie sformułowała postulatów praktycznych, odnoszących się do działalności wydawniczej, edukacyjnej, rehabilitacyjnej, animacyjnej (animacja kulturalna), rozwoju czytelnictwa i dostępu do informacji osób z niepełnosprawnością wzroku. Rozprawę uzupełnia obszerna Bibliografia (s. 393-407) – obejmująca publikacje w j. polskim i angielskim, w tym 1 publikacja autorstwa Doktorantki.

Bibliografia ujawnia błędy w zachowaniu układu alfabetycznego i redagowaniu opisów bibliograficznych.

Autorka nie zmieniła sposobu redagowania przypisów bibliograficznych. Nadal są one błędnie redagowane dla materiałów źródłowych (np. informacje własne, wywiady itp.).

Doktorantka nadal zbyt często korzysta z literatury w sposób zapośredniczony, błędnie przy tym redagując zapis przypisu.

Zdarzają się nieścisłości w zapisie przypisu i opisu bibliograficznego w bibliografii, np. pozycja M. Grzegorzewskiej – „Struktura psychiczna niewidomych...”.

W poprawionej wersji pracy Doktorantka nie ustrzegła się błędów edytorskich i formalnych. W spisie treści brakuje spisu tabel, który to zamyka tekst pracy (s. 410-411).

Autorce nadal zdarza się popełniać błędy terminologiczne, np. „...kalectwa wzroku posługują się alfabetem brajla...” (s. 237).

M. Grzegorzewska przedstawiana jest jako pedagog, a była też psychologiem.

Poprawienia wymaga odmiana nazwiska K. Bürklen: „Czerwińska podaje za K. Bürklen...” (s. 253).

Większej uwagi nadal wymaga zasada powoływania się na aktualne dane statystyczne, demograficzne.

W tekście rozprawy stwierdzono błędy językowe, interpunkcyjne – wymagające wnikliwej korekty.

Analiza przedłożonej do recenzji poprawionej wersji rozprawy, pozwala stwierdzić zrealizowanie zaleceń wykazanych w dołączonym „Katalogu poprawek”.

Obowiązek recenzencki nakazuje jednak odnieść się do kilku z nich.

Ad 19:

Zdziwienie budzi stwierdzenie Doktorantki: „Realizacja badań wymagała poznania notacji brajlowskiej w stopniu wykraczającym poza podstawowe, w tym zakresie, kompetencje doktorantki”.

Oczywistym i bezdyskusyjnym pozostaje, że podjęcie się badań w obranej przez Doktorantkę problematyce wymaga posługiwania się systemem Braille’a na poziomie daleko wyższym, niż podstawowy. To samo odnosi się do tyflografiki, rysunku dla niewidomych i wiedzy z zakresu nauk tyflogicznych. Wyrazem znaczących niedostatków w obszarze wzmiankowanej wiedzy i umiejętności jest pierwsza wersja rozprawy i uchybienia merytoryczne i metodologiczne w wersji drugiej.

Ad. 22:

Podtrzymuję moją uwagę, nadal twierdząc, że Doktorantka myli pojęcia: nauki bibliograficzne i bibliologiczne, dodając ponadto, że nie potrafi właściwie interpretować tekstu naukowego. Wyjaśniam zatem: postuluję w badaniach powiązanie nauk bibliologicznych i tyflogicznych, a przeprowadzone badania bibliograficzne dowodzą nielicznych takich powiązań.

Ad 23:

W pierwszej wersji rozprawy znajduje się tekst: „...towarzystwa skupiające osoby z daną niepełnosprawnością (np. Dział Wydawniczy Towarzystwa Opieki nad Niewidomymi w Laskach)...” – s. 44 w pierwszej wersji rozprawy.

Ad 24:

Wnosząc uwagę o nieobecności w gronie ekspertów np. s. E. Więckowskiej i M. Jakubowskiego, nie miałam na myśli pominięcia przez Doktorantkę Ich publikacji, lecz nieobjęcie Ich wywiadami. Tym samym podtrzymuję uwagę o nieuwzględnieniu wśród rozmówców wielu znaczących dla podjętej problematyki Osób.

Konkluzja

Przedstawiona do ponownej recenzji poprawiona wersja rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Wołczyńskiej jest opracowaniem monograficznym (teoretyczno-opisowym i empirycznym), mającym na celu całościowe, wieloaspektowe ujęcie zagadnień dotyczących książki, jako polisensorycznej formy komunikacji, ze szczególnym uwzględnieniem wydawnictw w systemie Braille'a.

Jest to istotne dla nauk bibliologicznych oraz tyflogicznych opracowanie, warte opublikowania, po dokonaniu starannego przygotowania redakcyjnego.

Rozprawa jest wynikiem erudycji Autorki w podjętej problematyce oraz ciekawości badawczej. Mimo zgłoszonych uwag, stanowiących inspirację do dyskusji, uważam, że przedłożona do ponownej recenzji poprawiona rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom na stopień doktora i wnoszę o dopuszczenie mgr Anny Wołczyńskiej do następnych etapów, przewidzianych odpowiednią procedurą.

M. Czerwińska

dr hab. Małgorzata Czerwińska, prof. UZ

Zielona Góra, dn. 24. 06. 2022 r.